

Zbigniew Bukowski—Jan Dąbrowski—Aleksander Gardawski—Bogusław Gediga—Leon Jan Łuka—Lucja Okulioz—Teresa Węgrzynowicz—Zenon Woźniak: *Prahistoria ziem polskich IV. Od bródzkiej epoki brązu do bródzkiego okresu lateńskiego* (pod redakcí J. Dąbrowského a Z. Rajewského a za souborné redakce W. Hensela). Vydavatelství PÁN, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1979. 360 stran, 215 obr. a 60 tab. kresebné, fotografické a mapové dokumentace (v textu).

Velmi obsažný IV. svazek „Prahistorii“ pokrývá a nesmírně historicky závažné období od konce II. per. br. (± 1 300 př. n. l.) do konce středního laténu, resp. konce III. per. žel. podle použité polské terminologie (srov. přehlednou tabulku na str. 24). Autory jednotlivých partii jsou opět přední polští akademičtí badatelé; jejich příspěvky se tentokrát více vzájemně prolínají, což přispělo k celkovému pojetí díla jakožto kolektivní práce, na druhé straně však kladlo větší nároky na vzájemnou koordinaci, které se úspěšně zhostili redaktori J. Dąbrowski a Z. Rajewski. Žel, že poslední z nich se vydání díla nedožil.

Prvá kapitola svazku je věnována charakteristice pramenů (archeologických, lingvistických, antropologických i biologických) a poskytuje pozoruhodný obraz potenciálních možností využití vyvídací hodnoty uvedených pramenů. Další z úvodních kapitol je zasvěcena obecně diskutovaným problémům přírodního prostředí, kulturního vývoje a zvláště chronologie; grafické přehledy a mapky kulturních a etnických celků Evropy v dané epoše jsou v této souvislosti vítanými pomůckami trvalé hodnoty.

Kapitoly III.—V., jejichž jádrem je kulturně-historický, detailně zpracovaný, současně však přehledný obraz lužické kultury v nejšířím geografickém i chronologickém smyslu slova, jsou dílem především A. Gardawského; dílčím způsobem se na nich podílel (subkapitolou o sambijských mohylách a o lužické kultuře na Pomorí, jakož i podílem na stati o výhodních skupinách lužické kultury) také J. Dąbrowski. Prof. A. Gardawski, jehož výtvorní dílo směřovalo k moderní syntéze lužické kultury, který však za svého (předčasně ukončeného) života souborné zpracování tohoto tématu neotiskl, tu odevzdal plody své intenzivní životní práce v nové pojeté, promyšlené a při vši analytické hloubce avšak srovnávací historizující syntéze. Celou dobu existence lužické kultury (LK) pojednal ve třech základních vývojových etapách: časné (III. per. br.), rozvinuté (IV. per. br. — HC včetně) a zanikové (HD—L). Nejprve formuluje vznik LK, který oproti starším konceptům (J. Kostrzewski, K. Jażdżewski, S. Nosek, A. Żaki) chápe polygeneticky: LK (samo toto tradiční označení obrovského komplexu se stále pronikavěji ukazuje jako konvenční) vzniká na dvou základních podloží: východním, trzcinieckém (šódzká fáze) s pozdními vlivy naddunajským (kultury Madarovec, Füzesabony) a západním, „předlužickým“ s tradicemi mohylových kultur a kultury Pudliszki. Od samého počátku jde o komplex nejednotný; již ve střední době bronzové (polského pojetí) se rýsuje jen na polském území nejméně 5 výrazných skupin LK (spíše samostatných kultur), z nichž např. pomofánská a hornoslezsko-západomalopolská jsou si v mnohém nepodobné. Jednotlivé skupiny jsou pak v textu obšírně charakterizovány a jejich kulturní profil je vyjádřen i kresebnou či fotografickou dokumentací. Při tom není opomenuto ani celkové rozšíření LK mimo Polsko (srov. přehledné mapky rozloh skupin LK v jednotlivých chronologických stupních); styčné body s materiálem moravským (lokality v oblasti krakovsko-miechowské) a slovenským jsou tu zdůrazněny zvláště. Je třeba podtrhnout, že systematika jednotlivých skupin LK, uplatněná v recenzovaném svazku „Prahistorii“, vychází v podstatě z prací J. Kostrzewského a jeho žáků, je však modifikována, resp. zpřesněna na základě novější analýzy rozšířené pramenné základny.

LK v Pomofanech pojal také J. Dąbrowski jako nejednotný celek, který se vlastně již v hloubi IV. per. br. (snad ještě dříve?) parceluje na dvě části: západopomořskou a východopomořskou čili kaszubskou; poslední se pak v průběhu VI. per. br. přetváří v samostatnou kulturu wejherowsko-krotoszyńskou, již je dále věnována samostatná kapitola z pera L. J. Łuky. J. Dąbrowski je také autorem stručné informace o kultuře sambijských mohyl III. per. br., která vznikla v severní části Warmie a Mazur pod vlivu LK a přetvořila se již ve IV. per. br. v mazursko-warmijskou skupinu LK. Systematika vývoje LK v dalších periodách je pak prezentována A. Gardawským ve stejném stylu jako předešle; úměrně zvýšená pozornost je věnována białowické kultuře, skupině górzycské, slezské halštatské malované keramice (místo přetiaku polychromních tabulek ze známé staré práce R. Glasera — tab. XX — snad mohly být otištěny originály nových, zdařilejších barevných příloh; tato poznámka se ostatně týká i mnohých dalších černobílých reprodukcí), i východním větvím lužického areálu, známým zatím poměrně méně; pokud jde

o východní větve LK, je tu patrna spolupráce znalce této oblasti J. Dąbrowského. V zánikové fázi je areál LK obepínán nově vzniklými celky: kulturou wejherowsko-krotoszyńskou, kulturou západobaltských mohyl, kloszových hrobů a z předešlé doby již existující kulturou białowickou; západopomořanská oblast LK se navíc ocitá pod tlakem pragermánské kultury jastorfské. Jednotlivé pozdně lužické skupiny jsou prozkoumány nerovnoměrně; jednou z nejpracovavějších je głužebczyká skupina (zvl. zásluhou M. Gedla a jeho dlouhodobého výzkumu v Kietrzy), mající silné vztahy k severní Moravě.

Kultuře wejherowsko-krotoszyńské věnuje samostatnou (VI.) kapitolu její nejlepší znalec L. J. Łuka, autor dosud jedinečné monografie o této pozoruhodné a v minulosti tak protikladně interpretované kultuře (Kultura wschodniopomorska na Pomorzu Gdańskim, 1966). Na základě vlastní analýzy klade počátek této kultury až do HD a v souvislosti s tím ji dělí jen na dvě fáze: I. (HD) a II. (LA-B). Hutný text kapitoly je doplněn opět četnými ilustracemi (vždy působivě jsou terénní snímky kamenných skřínkových hrobů; zasloužily by si ovšem kvalitnější reprodukci na lepším papíru) a mapkami rozšíření obličejových a domkovitých popelnic a nalezišť mušlí Kauri v Polsku. Autor sleduje také postupné narůstání počtu železných předmětů (zvl. ve II. fázi wejherowsko-krotoszyńské kultury) v Pomořanech a konkretizuje obchodní kontakty Pomořan se sousedstvem (východ, západ a zvláště jih, který byl asi největším odběratelem jantaru), přičemž zdůrazňuje, že kontakty se Skandinávií byly nyní přerušeny (tato skutečnost může mít význam i z hlediska určení etnicity kultury wejherowsko-krotoszyńské). Pozoruhodný je poukaz na dálkové obchodní (?) kontakty s oblastí Rudého moře či Perského zálivu (mušle Kauri). V této souvislosti sleduje autor také ideu vzniku obličejových uren, kterou hledá v Etrurii (etruské kanopy); přes Sasko (místní výskyt domkovitých uren) měla tato idea proniknout do východních Pomořan.

V následujících dvou kapitolách je pojednáno o kultuře kloszových (podkloszových) hrobů (T. Węgrzynowicz) a kultuře západobaltských mohyl (Ł. Okulicz). Počátek prvé z nich je zhruba současný s počátkem wejherowsko-krotoszyńské kultury, s níž má společnou řadu znaků (např. forma pohřbu pod velkou zvonovitou nádobou se objeví i mimo vlastní oikumenou dotyčné kultury, mj. často také v areálu hrobů s obličejovými urnami, obr. 91) i původ (lužické podloží ve středním Povislí). Konec kultury kloszových hrobů je náhlý a spadá někam ku konci středního laténu; v tzv. pozdní době předřímské již není dokladů její existence. Kultura západobaltských mohyl je nástupníky mohyl sambijských a mazursko-warmijské skupiny LK. Její počátek spadá opět do HD. Během vývoje (4 fáze) lze rozlišit územní skupiny sambijskou, západ- a východomazurskou s poměrně diferencovanými kulturními jevy a pestrou skladbou materiálu kultury (velký počet opevněných sídlišť aj.). Konec celého komplexu spadá do prvních století n. l., kdy se jeho tvůrci postupně halí do obecného hávu doby římské.

V 9. kapitole se autorský tým zabývá cizími kulturními vlivy na území Polska. Zb. Bukowski, zasvěcený znalec východních elementů, pojednává o zásazích z okruhu Sabatinovka-Noua, vlivech předskýtských (též v kontextu s Moravou, např. Štramberk, Černotín) a posléze podává obšírný pohled na skýtské nálezy (militaria a části koňských postrojů) v Polsku a celé střední Evropě (obr. 108), v němž jsou zahrnuty také lokality ČSSR. Dále jsou evidovány vlivy kultury Gava, kultury s rýhovanou keramikou, kultury mitogradské a jastorfské.

Starší a střední fáze kultury laténské (LB, C), kterou se v 10. kapitole zabývá Z. Woźniak, je v Polsku — jak známo — zastoupena pouze v omezených jižních oblastech: v Dolním Slezsku jižně Wrocławu i v Horním Slezsku na Głužebczyku a o něco později i v Małopolsku. Autor předpokládá příchod Keltů na Głužebczyko z Moravy a do Dolního Slezska z Čech. Podává potom charakteristiku nalezišť (především jde o kostrové hroby; méně je pohřbů popelnicových a výjimečně se vyskytnou i pohřby jámové) a jejich inventáře v rozsahu od LB_{1a} (prvky duchcovského horizontu) přes LB_{1b} (silnější zastoupení bohatších bojovníckých i ženských hrobů), LB₂ až po LC a počátek pozdního laténu v Horním Slezsku; v Dolním Slezsku připouští zánik laténu již kolem poloviny stupně LC náparem lidu przeworské kultury. Autor poukazuje na „český“ charakter keltského inventáře i na jeho lokální specifiku, stručně informuje o hospodářské, výrobní (využívání železných rud Gór Świętokrzyskich) a obchodní sféře jihopolských Keltů a o jejich nadstavbovém životě. Za vysoce pravděpodobnou považuje představu o existenci keltské svatyně na hoře Śleza u Wrocławu nebo v jejím bezprostředním okolí (existence několika monumentálních kamenných skulptur se znaky skoseného kříže), která asi navazovala na starší religiózní centrum kraje. Z. Woźniak končí kapitolu poukazem

na keltské vlivy jdoucí k severnějším oblastem Polska, zvláště do areálu kultury wejherowsko-krotoszyňské.

Závěr IV. svazku „Prahistorií“ tvoří zevrubně propracované kapitoly o sídlištních poměrech (srov. např. mapku hradisek a vodních hradů doby halštatské v Polsku — obr. 130 —, na níž jsou zaneseny i lokality z ČSSR, jejichž seznam však není úplný), o vztahu sídlišť a pohřebišť, o typech sídlišť, charakteru opevnění, typech obytných domů i hospodářských objektů, o demografických poměrech atd. Mimořádně cenná je kapitola o hospodářství (např. konkrétní údaje o zemědělství lužického lidu včetně dokladů existence dřevěných oradel) a výrobě (hrnčířství, slevačství, železářství, solivarnictví aj.), jakož i o obchodních cestách (jantar, jižní výrobky plechových nádob apod.). Nechybí ani partie o sociálních poměrech (sociální stratifikace lužického lidu v době halštatské, válečnická výbava některých bohatých hrobů, komorové hrobky, chudé jámové pohřby), v níž je využito hrobové výbavy k určení společenských skupin, aniž je dedukovaná sociální struktura absolutizována. Kapitoly o uměleckých předmětech a o špercích a o religiózních poměrech vlastně dílo ukončují. Závěrečná (XVII.) kapitola resumuje historický význam dlouhého úseku pravěku, který tu byl zpracován. Vznik civilizace popelnicových polí je interpretován jako složitý proces vnitřní proměny, v němž se — za účasti cizích vlivů (náznaky „stěhování národů“ v souvislosti se vznikem popelnicových polí zvl. v jihovýchodní Evropě) — pozvolna změnila jak základna, tak nadstavbové jevy původního lidu starší doby bronzové. Etnické otázky jsou pak zmíněny jen okrajově.

Pro IV. díl „Prahistorií“ platí to, co již bylo řečeno v souvislosti s předchozími díly. Jde o výjimečné kolektivní kompendium, které dobře reprezentuje celkovou úroveň soudobé polské archeologie a poskytuje maximum informací jak o pramenně základně, tak o její současné interpretaci polskými specialisty. S očekáváním závěrečného V. dílu lze jen konstatovat, že polští archeologové dosáhli primátu ve zpracování pravěkých dějin své země a že ne tak záhy asi budou ostatními zeměmi v tomto směru dostiženi.

Vladimír Podborský

Günter Wetzels: *Die Schönfelder Kultur*. Berlin 1979, 304 stran, 35 obrázků v textu a 83 tabulek.

Monografie G. Wetzela se skládá z pěti hlavních kapitol, ve kterých autor podrobně vyhodnocuje nálezy schönfeldské kultury ve vztahu k blízkým skupinám a kulturám německého pravěku. Další části monografie jsou spíše pomocné, ale přesto neméně důležité.

V kapitole „Hmotná kultura“ autor podrobně rozebírá jednotlivé tvary keramiky a definuje je. Kladem kapitoly jsou podrobné analýzy charakteristických keramických tříd s výzdobnými projevy a vynesení uvedených keramických tvarů do map. Autor často mapuje výskyt některých keramických forem i v sousedních oblastech NDR (Čechy), což je pro studium archeologických pramenů schönfeldské kultury záslužné. Čtenář získá rychlý přehled o rozšíření jednotlivých keramických tříd a též o výzdobě na keramice. Vhodné jsou i uvedené kapitole různé grafy a obrázky s procentuálním výskytem jednotlivých keramických tříd. Podrobně je propracována výzdoba a funkční prvky na keramice. Podobným způsobem hodnotí další archeologické nálezy schönfeldské kultury — kostěné nástroje, štipanou a broušenou kamennou industrii, šperk apod. Lze konstatovat, že tato kapitola je přínosem pro poznání archeologických pramenů schönfeldské kultury a vyniká pečlivým propracováním.

Ve třetí kapitole se autor zabývá chronologií a členěním schönfeldské kultury. Na příslušných vyobrazeních dokumentuje rozšíření jednotlivých skupin zmíněné kultury a blíže je charakterizuje. Opět dostáváme dobrý přehled o územním rozšíření jednotlivých skupin schönfeldské kultury s příslušnými sídlišti a pohřebišti. Za důležité lze považovat autorovy postřehy o chronologickém postavení jednotlivých skupin a podílu archeologických pramenů časově blízkých kultur. Na základě analýzy archeologických pramenů dělí autor schönfeldskou kulturu na tři vývojové fáze. Zajímavé jsou rovněž jeho poznatky o stratigrafii a postavení schönfeldské kultury vůči blízkým kulturám nebo skupinám. G. Wetzels se rovněž pokouší na základě rozboru výzdoby a typologie keramiky stanovit podíl na formování jednotlivých keramických tříd působením časově blízkých kultur jak z období eneolitu, tak i z počátečního období doby bronzové.